

הרב חנניה יוסף אייזנבך שליט"א

ראש הכולל ור"מ ^{אחרון} 06/09/2018 לתנו

מצוה או מתיר

חיוכי התורה או של דבריהם, יש שהם בגדר "מצוה" ויש שהם בגדר "מתיר", ויש שנחלקו ראשונים בהגדרתם, והרבה נפק"מ להלכה יש בהם. להלן יתבארו בע"ה כמה סוגיות התלויות בשאלה זו, ובמה שמסתעף מהן.

א

ברכות הנהנין והמצוות "מצוה" או "מתיר"

א

ואכן הגאון מוהר"י ענגל ז"ל, ב"לקח טוב" כלל י"א, הבין הדברים שבאמת גם ברכת המצוות הוא בגדר מתיר, וזה לשונו שם: "הנהנה מן העולם הזה כלום בלא ברכה מעל עד שיתירו לו כל המצוות עכ"ל, ונלענ"ד כוונת התוספתא, דכמו בנהנה הנאה גשמיית מן העולם הזה בלא ברכה מעל, והברכה היא מתרת ההנאה, הן הנהנה הנאה רוחנית מקיום מצוה, גם כן המתיר שלה הוא אך ברכת המצוה, וזהו שאמרו עד שיתירו לו כל המצוות, ר"ל דברכות המצוות יתיר לו כל המצוות, וכל אחת מברכות המצוות תתיר את המצוה אשר עליה היא נאמרת", עי"ש, ובהמשך דבריו שם, העמיס כוונה זו בדברי הגר"א תאומים ז"ל, בהגהותיו לשו"ת "נחלת

הנה ז"ל הרמב"ם פ"א מהל' ברכות ה"ב: "ומדברי סופרים לברך על כל מאכל תחילה ואחר כך יהנה ממנו כו'", ובה"ג: "וכשם שמברכין על ההנייה כך מברכין על כל מצוה ומצוה ואחר כך יעשה אותה", ומזה שכלל בהגדרה אחת לגמרי את ברכת הנהנין ואת ברכת המצוות, שבשתייהן צריך לברך תחילה ואחר כך יהנה או יעשה המצוה, מוכרח לכאורה שגדרם אחר הוא, שהברכה מתרת האכילה והברכה מתרת את המצוה, וזה לכאורה צ"ע שהרי בפשוטם של דברים אינו כן, שברכת הנהנין היא אכן בגדר מתיר איסור, מה שאין כן ברכת המצוה שהיא ברכה שתיקנוה לפני עשיית מצוה. לכאורה אינה בגדר מתיר כלל.

ב

הנה ב"ביאור הלכה" סיק ס"ב כתב בפשיטות: "ובאמת לענ"ד דבר זה פשוט מאוד דאין להתיר משום שהוא אנוס על הברכה שאינו יכול לברך, דזה היה שייך לומר רק אם היו אומרים חז"ל דהוא מצוה לברך, ובאמת הלא אחז"ל ברכות דף ל"ו דאסור להנות בלא ברכה, וכעין זה מוכח ממג"א בסי' י"ג עיי"ש", היינו שיש חילוק בין ברכת הנהנין דהוי כמתיר איסור לברכת המצוות שהוא בגדר "מצוה".

וכבר כתב יתר על כן ב"האלף לך שלמה" להגאון ר' שלמה קלוגר ז"ל סי' שכ"א, עיי"ש שהעלה "שאםאכל מצה בלי ברכת המוציא תחילה דאינו יוצא בו, כיון דאסור לאכול בלא ברכה ואחז"ל כל הנהנה מעולם הזה בלא ברכה כאילו גזול בו" נמצא דהאכילה באיסור הוי מצוה הבאה בעבירה כמו במצה גזולה כו" עיי"ש,

ג

ואולם ב"יד סופר" להגאון מערלוי הי"ד האריך לתמוה עליו, וכתב בסו"ד: "וכיו"ב מבואר בברכות נ' ע"ב בשכח והכניס אוכלין או משקין לתוך פיו, דבולען שלא להפסידן, ולהרבה ראשונים אינו מברך עליהן, ועיין שו"ע או"ח סי' קע"ב ס"א-ב, ואילו היה נחשב לאכילת איסור לא היו

יעקב" סי' ד', שדימה את שני סוגי הברכות אהדדי, שכשם שאם נהנה מהעולם הזה ולא בירך לפני זה, הרי כמועל בהקדש, כך במצוה אסרוהו חז"ל לעשותה בלי ברכה, ואם לא בירך הוי מעוות לא יוכל לתקון עיי"ש, ושוב רצה לפרש בזה גם את דברי הרמב"ן ז"ל ב"האמונה והבטחון" פ"ז, שהזכיר את ברכת הנהנין וברכת המצוות בחדא מחתא כו' עיי"ש, [אך בסוף דבריו דייק מלשון הרמב"ן שם פי"ט איפכא: "ועכ"ז שאמרו שמברכין על המצות קודם שיעשה אותן, אם לא בירך יצא, שאין הברכה מעכבת המצוה, ואינה אוסרת אלא מן הנהנין בלבד" עיי"ש], ועיי' גם ב"תורת מיכאל" סי' א' וב"חבלים בנעימים" ח"א סי' א'.

ולדרך זו, הנה מה שהרמב"ם דימה אהדדי דין ברכת הנהנין ודין ברכת המצוות, הוא משום דס"ל ששניהם הוא בגדר "מתיר", ברם מלבד שאין זה פשוט לומר שבברכות המצוות ייחשבו "מתיר", הרי אדרבה י"ל איפכא, שלכן כלל הרמב"ם את ברכת הנהנין וברכת המצוות כאחד, להשמיענו היפוכו של דבר, היינו שכמו שברכת המצוות ודאי אינה בגדר מתיר, כך גם ברכת הנהנין אף שחייבוהו לברך לפני שנהנה מן העולם הזה, אין זה בגדר מתיר אלא "מצוה" וכדיבואר.

סמך דקרא היא בלשון מצוה, וכיון דלקח לתוך פיו ואי אפשר לברך פטור ויאכל כן, וכמ"ש מעין זה המרדכי לענין לבישת בגד בלי ציצית בשבת, דלא אמרה תורה לא תלבש בגד בלא ציצית, והובא באו"ח סי' י"ג ועי' מגן אברהם שם.

גם ב"ארץ צבי" ח"א סי' כ"ז, בשוה"ג כתב: "וכעין זה הוא בנידון דידן, כיון דכתיב לד' הארץ ומלואה וילפינן מקרא דמיירי קודם ברכה, סברא הוא דאין ליהנות מהעולם הזה בלא ברכה, משום דאין דרך ארץ לקחת מבית רבו בלא רשות, מכל מקום מה שאמרו "אסור" ליהנות מהעולם הזה בלא ברכה, דבר זה הוא רק מדרבנן, דמן התורה הוא רק שלא הותר, אבל לא שיהיה אסור. דומיא דהא דלא הותר בשר לאכילה לאדם הראשון".

הנה כולם נקטו בפשיטות, שדין ברכת הנהנין אינה בגדר מתיר האיסור, אלא מצוה היא שתיקנו לברך לפני ההנאה, ומכוח אותה תקנה הוא שאמרו שהנהנה בלא ברכה מעל. אבל עי' ב"חבלים בנעימים" ח"א סי' א'.

ד

ואולם מצאתי כעין פשרה, שבאמת בעצם הוי מצוה לברך לפני הנאה,

מתירים לכולען ולהנות מהעולם הזה בלא ברכה, אלא מוכח נהי' דחייבו לברך היכא דאפשר, בלא אפשר התירו ליהנות אפילו בלא ברכה" עי"ש. ושוב ראיתי בשו"ת "לבושי מרדכי" להגאון מוהרמ"ל וינקלר ז"ל, מהדורה תליתאי סי' קל"ז, שבעל "יד סופר" כתב לו את השגתו הנ"ל, והוא חיזקה והביא ראיות נוספות לזה עי"ש.

גם הגאון מוהר"מ אריק ז"ל ב"טל תורה" ברכות נ' ע"ב כתב: "הא דתניא בולען במשקין, עי' ברא"ש דמשום הפסד משקין הותר לבלען בלי ברכה, ומצאתי בס' "צמח צדק" החדש על משניות פ"ח דתרומות מ"ב, שהעיר ע"ד הרא"ש משם דשכח ונתן טבל או תרומה לתוך פיו יפלטו, ומשמע אף בטבל דרבנן ולא חשו להפסד אוכלין עי"ש, והנה מ"ש דאף בטבל דרבנן, תמהני שלא הזכיר מירושלמי שם דמבואר כן דאף בפירות הנושרין יפלוט, אף דהוי מדרבנן והובא בר"ש שם ורמ"א או"ח ר"ס תקט"ו, אך בעיקר הקושיא על הרא"ש נראה פשוט דכל ענין ברכה היא מסמך דקרא דקודש הילולים ומקרא דואכלת ושבעת אם כשהוא שבע מברך כשהוא רעב לא כ"ש, ועכ"פ אינו מבואר בלשון איסור שלא יאכל בלא ברכה, רק צריך לברך כמו ברכת המזון דאפקיה רחמנא בלשון מצוה, וע"ז אמרו חז"ל דאסור ליהנות בלא ברכה, אבל עיקר

אסור לו ליהנות מספק בלא ברכה, וכ"כ גם ה"אבן העזר" (סי' רי"ד), ועיין גליון הש"ס (ברכות י"ב ע"א), וחזינן מהכא דס"ל שעיקר חיוב הברכה הוא משום דסברא הוא שאסור ליהנות מן העולם הזה בלא ברכה, וכמאמרם דחשיב כאילו גזל או מעל, ונמצא דלדידהו עיקר חובת הברכה היא כדי להתיר את ההנאה, אולם להלכה לא קי"ל הכי, וכמבואר בשו"ע או"ח (סי' קס"ז סעיף ט'): "אם הוא מסופק אם בירך המוציא אם לאו, אינו חוזר ומברך", וכן הוא גם בסי' ר"ט (סעיף ג'), עי"ש שלא נזכר כלל דאסור לאכול מספק, ונלענ"ד ליתן טעם נכון ולהוכיח שכן הוא, דהרי תנן בברכות (כ' ע"ב) בע"ק מברך על המזון לאחריו ואינו מברך לפניו, והיינו משום דכיון דברכה שלפיו לאו דאורייתא היא, לכן לא אצרכוהו רבנן, ופשוט הוא דבכה"ג מותר לו לאכול ולשתות כמה שירצה, ולא אמרינן דעבר על איסור גזל של נהנה מן העולם הזה בלא ברכה, וי"אסר באכילה ושתיה עד שיטבול וכו', אלא ודאי דעיקר חיוב ברכת הנהנין הוא משום דחייבו חכמים להודות ולהלל לד' קודם שהוא אוכל ושותה, וחיוב זה סברא הוא משום דרך ארץ, וכדמצינן שחייבו לברך ברכת המצוות, אלא ההבדל הוא רק בזה, דאילו גבי מצוות לא אלמוהו כל כך את החיוב עד כדי כך שיהא אסור לעשות מצוה בלא

אלא שהוסיפו בזה איסור ליהנות בלא ברכה, עי' ב"חידושי רבי אריה ליב" ח"א סי' ב', שבתחילת דבריו שאין ברכת הנהנין אלחא בגדר מתיר, ובלשונו: "ונראה לומר דהמחייב של הברכה הוא הדין של אסור ליהנות, ואם יסולק דין של אסור ליהנות מסתלק מאליו החיוב ברכה", ברם בסוף דבריו חוזר בו והעלה: "והרמב"ם כאן הביא הדין של חיוב ברכה ואחר כך כתב וכל הנהנה כו' מעל, הרי דתרי דינים הם כו', ולפי זה נוכל לומר דהא דקאמר בגמ' דגזל זהו דין שני היינו דחכמים אסרו לאכול בלא ברכה כו'", ובחצע"ג כתב: "אכן דמכאן לא נתבאר דהמחייב ברכה הוא האיסור כמוש"כ לעיל, ורק דהוי שני דינים, החיוב ברכה והאיסור ליהנות בלא ברכה עי"ש.

וכדבריו ראיתי בספר "מנחת שלמה" להגאון מוהרש"ז אויערבאך זצ"ל, שכתב בסי' י"ח אות ט': "אכילה בלא ברכה, האם הוא משום חובת הברכה, או דהוי באכילת איסור, והנלענ"ד בזה, דהנה ידוע ומפורסם דעת המהרש"א (פסחים ק"ב ע"א ד"ה להודיעך) דלא אמרינן "ספק ברכות לקולא" אלא בברכת המצוות דהברכות אין מעכבות, משא"כ בברכת הנהנין דאסור לאכול בלא ברכה שפיר צריך לחזור ולברך, משום דאל"כ יהיה

9

ה

הודפס מאתר אוצר החכמה tablet.otzar.org קובץ אהלים - ב עמוד 83

נתקדש ולא נצטווה כו", ובפ"ג מהל' אישות הכ"ג: "כל המקדש אשה בין על ידי עצמו בין על ידי שליח, צריך לברך קודם הקידושין הוא או שלוחו, ואחר כך מקדש, כדרך שמברכין קודם כל המצוות, ואם קידש ולא בירך, לא יברך אחר הקידושין, שזו ברכה לבטלה, מה שנעשה כבר נעשה". ואין זו דעת שאר ראשונים כנודע ואכ"מ.

ומעתה פשוט שמה שכתב בריש הל' ברכות ש"מברכין על כל מצוה ומצוה ואחר כך יעשה אותה", נתכוין לשיטתו, שדין "כל המצוות מברך עליהן עובר לעשייתן", היינו בדוקא, ובפשטות כאן בריש הל' ברכות הוא המקום להשמיע יסוד וכלל זה בכל ברכת המצוות. אבל לא בא לומר שברכת המצוות הוא בגדר "מתיר" וכנ"ל.

הודפס מאתר אוצר החכמה tablet.otzar.org קובץ אהלים - ב עמוד 84